

Groepsidentificaties en intergroepsrelaties onder Turkse Nederlanders

Maykel Verkuyten ¹

Summary

Group identifications and intergroup relations among Turkish Dutch respondents

What determines group identification processes among ethnic minority groups and how are these processes related to in-group and out-group evaluations? This article focuses on Turkish and Dutch identification among Turkish Dutch respondents and their feelings towards different ethnic and religious groups. The results show that Turkish identification is strong and Dutch identification rather weak, and that both group identifications are not strongly associated. Perceived socio-structural characteristics of intergroup relations (stability, legitimacy, permeability, and discrimination) affected both Turkish and Dutch identification. Group identification was positively related to (ethnic and religious) in-group evaluation, but there were few relationships with out-group evaluations. The affective ratings of Moroccans, Antilleans, Jews and non-believers were quite negative.

1. Inleiding

‘Integratie met behoud van eigen identiteit’ was lange tijd het uitgangspunt van het Nederlandse minderhedenbeleid. Inmiddels is er veel veranderd en wordt er bijvoorbeeld gesproken over de onwenselijkheid van dubbele nationaliteiten en de noodzaak van een keuze. Integratie wordt niet alleen gezien als een kwestie van praktische deelname aan de samenleving, maar ook van een loyaliteitsconflict [RED: maar ook van loyaliteit]. Allochtonen zouden zich meer op de Nederlandse samenleving moeten oriënteren en minder op hun eigen groepering. Hun gevoel van verbondenheid en betrokkenheid dient minder ‘naar binnen’ gericht te zijn en meer uit te gaan naar de samenleving waarin men leeft. Een eenzijdige en te sterke identificatie met de eigen groepering zou belemmerend werken voor de maatschappelijke participatie en bijdragen aan spanningen tussen groepen. Er wordt in zorgwekkende termen gesproken over een toenemend ‘wij-zij’-denken en over versterkte negatieve gevoelens tussen groepen als Marokkanen, Turken, Nederlanders, moslims en joden.

Groepsidentificatie is ontegenzeggelijk belangrijk om handelingen, houdingen en gevoelens van mensen te begrijpen (bijvoorbeeld Brubaker & Cooper, 2000; Foote, 1951). Groeps-

identificatie verschaft richtsnoeren voor het denken en doen. Gevoelens van verbondenheid brengen ook de neiging met zich mee om prioriteit te geven aan de betekenissen, wensen en verwachtingen van de eigen groepering en om een positieve houding en coöperatieve instelling te beperken tot eigen groepsleden. Menselijke sympathie is niet onbeperkt en als het al gegeven wordt, komt de groep waarmee men zich identificeert meestal op de eerste plaats.

Er is dus alle reden om nader zicht te krijgen op processen van groepsidentificatie onder etnische minderheden. Met name omdat hier betrekkelijk weinig over bekend is. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de Verenigde Staten (zie Phinney, 1990) en Groot-Brittannië (bijvoorbeeld Modood, Beishon & Virdee, 1994) is er in Nederland weinig onderzoek gedaan naar deze processen (zie Verkuyten, 2005). Vragen zijn er des te meer. Is een gebrekkige oriëntatie op de Nederlandse samenleving wel de onvermijdelijke tegenhanger van identificatie met de eigen groepering? Welke omstandigheden zorgen ervoor dat etnische minderheden zich meer of minder sterk met de eigen groepering gaan identificeren of juist met de Nederlandse samenleving? Wat zijn precies de gevolgen van groepsidentificatie voor de gevoelsmatige houding tegenover verschillende etnische en ook religieuze groeperingen? Er zijn vragen te over, maar we beschikken over weinig antwoorden. In dit artikel worden gegevens besproken die zijn verzameld onder Turkse Nederlanders. Het gaat om een viertal eigen onderzoeken die zijn uitgevoerd in 2003 en 2004. Het is de bedoeling om antwoorden te geven op deze drie vragen. Dat in dit artikel de aandacht alleen uitgaat naar Turkse Nederlanders, is omdat dit getalsmatig de grootste minderheidsgroep is en omdat de vier onderzoeken deel uitmaken van een langlopend project naar de situatie en positie van Turkse Nederlanders.

Processen van groepsidentificatie kunnen theoretisch op verschillende manieren worden benaderd (zie Verkuyten, 2005). Zo zijn er benaderingen die de nadruk leggen op het belang van etnische socialisatie in gezin, familie en bredere kring. Hierbij richt de aandacht zich op de vraag hoe een relatief stabiele en psychologisch gezonde etnische identiteit wordt gevormd. Andere benaderingen leggen de nadruk op sociale en maatschappelijke omstandigheden die maken dat mensen zich in meerdere of mindere mate identificeren met de eigen minderheidsgroep en zich al dan niet afkeren van de omringde samenleving. In dit artikel zal bij deze laatste benaderingen worden aangesloten en meer bepaald bij de sociale-identiteitstheorie (Tajfel & Turner, 1986).

Deze sociaal-psychologische theorie is om verschillende redenen geschikt om genoemde vragen te beantwoorden. Zo concentreert de theorie zich met name op minderheidsgroepen die zich in een ondergeschikte maatschappelijke positie bevinden en regelmatig te maken hebben met negatieve standaardoordelen en uitsluiting (Tajfel, 1981). Ook ligt de nadruk op multiple of meervoudige identiteiten waarbij aandacht is voor de mate waarin die identiteiten tegenstrijdig kunnen zijn. Verder beklemtoont de sociale-identiteitstheorie dat processen van identificatie afhankelijk zijn van maatschappelijke omstandigheden en condities, zoals de waargenomen stabiliteit en legitimiteit van statusverschillen, de doorlaatbaarheid van groepsgrenzen (permeabiliteit) en vormen van uitsluiting, zoals discriminatie. Ten slotte is de relatie tussen groepsidentificatie en de gevoelsmatige houding tegenover zowel de eigen groepering en anderen een centraal onderdeel in de theorie. Groepsidentificatie wordt gezien als een van de

belangrijkste oorzaken voor het maken van onderscheid ten voordele van de eigen groep.

In dit artikel wordt op empirische wijze ingegaan op de mate van Turkse en Nederlandse identificatie en in hoeverre hierin verschillen zijn naar sekse, leeftijd en nationaliteit (Turks, Nederlands of dubbel paspoort). Vervolgens wordt gekeken in hoeverre de genoemde omstandigheden van stabiliteit, legitimiteit, permeabiliteit en discriminatie van invloed zijn op beide vormen van groepsidentificatie. In navolging van sociaal-psychologische benaderingen gaat de aandacht hierbij uit naar individuele waarnemingen en oordelen over die omstandigheden. Ten slotte wordt ingegaan op de gevoelsmatige houding die de Turkse Nederlanders hebben tegenover verschillende etnische en religieuze groepen en de vraag in hoeverre groepsidentificaties hiermee verband houdt. In het vervolg zal eerst het belang van groepsidentificatie en het gebruikte theoretische kader worden aangegeven.

2. Groepsidentificatie

Volgens de sociale-identiteitstheorie (Tajfel & Turner, 1986) wordt met het proces van identificatie een verband gelegd tussen individu en groepering. Groepsidentificatie betekent een (tijdelijke) herinrichting van denkwereld en gevoelshuishouding waarbij datgene wat de eigen groepering kenmerkt richtinggevend wordt. Groepskenmerken worden eigen kenmerken en het falen van groepsleden wordt gevoeld als het eigen falen, net zoals hun succes het eigen succes wordt. De sociale identiteitstheorie benadrukt het meervoudige en context afhankelijke karakter van groepsidentificaties en richt zich op de implicaties van identificatie voor inter-groepsrelaties.

Volgens de theorie zijn sociale identiteiten altijd 'onder andere' identiteiten. Immers, mensen behoren tot meerdere sociale groepen. Behalve Turk kan iemand bijvoorbeeld man, leraar, Rotterdammer en Nederlander zijn. Er zijn altijd meerdere sociale identiteiten die in meerdere of mindere mate op elkaar kunnen aansluiten of juist conflicterende eisen kunnen stellen. De nadruk op meervoudigheid voorkomt dat datgene wat mensen allemaal zijn wordt gereduceerd tot één enkel kenmerk, dat op voorhand wordt verondersteld te domineren of een keuze zou vereisen. Het is een empirische vraag of identificatie met verschillende groeperingen tegelijkertijd mogelijk is. In dit artikel gaat de aandacht uit naar identificatie met de Turkse groep en de Nederlandse samenleving.

De theorie benadrukt dat processen van groepsidentificatie begrepen moeten worden in hun sociale context (zie Reicher, 2004; Rubin & Hewstone, 2004; Turner, 1999). Een centrale vraag is wanneer, of de omstandigheden waaronder, mensen zich meer of minder met hun (etnische) groepering identificeren. Groepsidentificatie is niet noodzakelijk of onvermijdelijk en processen van desidentificatie komen eveneens voor. Het 'sociaalstructurele' of statusaspect van de sociale-identiteitstheorie heeft betrekking op drie belangrijke condities voor identificatieprocessen: stabiliteit, legitimiteit en permeabiliteit.

Stabiliteit van posities en groepsverhoudingen verwijst naar de mate waarin een alternatieve statuspositie voor de eigen groep als haalbaar wordt gezien. In het geval er weinig uitzicht

is op veranderingen in de bestaande verhoudingen zijn mensen uit minderheidsgroepen op hun eigen groepering aangewezen voor een positieve sociale identiteit. Mensen zijn dan tot elkaar 'veroordeeld' en zullen eerder samen optrekken en zich als groep aaneensluiten. Het te verwachte gevolg is een sterkere groepsidentificatie.

Legitimiteit van posities en statusverschillen verwijst naar de mate waarin mensen de groepsverhoudingen accepteren als juist en rechtvaardig. Etnische groepsidentificatie neemt toe in omstandigheden waarin de positie van de eigen groepering als onrechtvaardig wordt gezien. In dat geval sluiten zich de rijen en zal er meer als groep gereageerd worden. Als daarentegen de groepsverhoudingen als legitiem worden gezien, zal de groepsidentificatie van mensen uit minderheidsgroeperingen lager zijn.

Permeabiliteit of doorlaatbaarheid van groeps grenzen heeft betrekking op de mate waarin de situatie het toelaat dat mensen van groep veranderen. Wanneer het lidmaatschap van de meerderheidsgroep een realistisch vooruitzicht is, zullen leden van minderheidsgroepen een relatief lage groepsidentificatie vertonen. Het lidmaatschap van de meerderheidsgroep kan immers een positieve identiteit opleveren en de verwachting dat een dergelijk lidmaatschap mogelijk is leidt tot een afstand nemen van de eigen groep.

Naast deze drie sociaalstructurele kenmerken benadrukt de sociale-identiteitstheorie het belang van sociale normen en machtsrelaties (Rubin & Hewstone, 2004). Daarbij is in het onderzoek met name aandacht uitgegaan naar waargenomen discriminatie. Zo is op grond van de sociale-identiteitstheorie het 'afwijzings-identificatie-model' ontwikkeld waarvoor in verschillende onderzoeken empirische evidentie is gevonden (zie Schmitt & Branscombe, 2002). Discriminatie op grond van een groepskenmerk zoals etniciteit leidt ertoe dat mensen zichzelf meer in groepstermen gaan zien. Daarnaast heeft discriminatie allerlei negatieve gevolgen waaronder bedreiging van een positieve identiteit en welbevinden in het algemeen. In situaties van dreiging hebben mensen de neiging om steun en houvast te zoeken bij elkaar met een sterkere identificatie met de eigen groepering als gevolg.

Onderzoek naar ervaringen en waarnemingen van discriminatie heeft laten zien dat verschillende vormen van discriminatie onderscheiden kunnen worden. Zo kunnen mensen zelf ervaringen hebben met discriminatie, maar men kan ook een idee hebben over de mate waarin de eigen groepering met zowel alledaagse als structurele discriminatie te maken heeft (zie Taylor, Wright & Porter, 1993; Verkuyten, 1999). Dit onderscheid tussen het persoonlijke en het groepsniveau is van belang omdat beide tot een sterkere oriëntatie op de eigen groep kunnen leiden. Niet alleen persoonlijke ervaringen met etnische discriminatie kunnen aanzetten tot toenemende groepsidentificatie, maar ook (veronderstelde) ervaringen van groepsleden en de eigen groepering in het algemeen. Het idee dat mensen van de eigen groep in het alledaagse leven of meer structureel op bijvoorbeeld de arbeids- en woningmarkt te maken hebben met discriminatie, bevordert het groepsdenken en kan de verbondenheid en betrokkenheid bij de eigen groepering versterken.

In de sociale-identiteitstheorie wordt groepsidentificatie met name bestudeerd in relatie tot intergroepsgedrag. De theorie gaat ervan uit dat mensen aan de groepering waartoe ze behoren een positief zelfgevoel willen ontleenen. Het algemeen menselijke streven naar positieve

zelfwaardering kan worden vervuld door identificatie met een groepering. De waarde van iedere groepering wordt hierbij in een proces van sociale vergelijking vastgesteld. Om een positieve sociale identiteit te bereiken, zullen mensen dan ook de neiging hebben om hun groepering op een gunstige manier te onderscheiden van andere (positieve intergroepsdifferentiatie). Naarmate de groepsvergelijking gunstiger uitpakt, is het eigen groepslidmaatschap emotioneel gezien bevredigender. Volgens de theorie is de neiging tot dergelijke differentiatie groter naarmate mensen zich sterker met hun groepering identificeren. Immers, in dat geval zijn mensen voor een positief zelfbeeld afhankelijker van hun groepslidmaatschap. Intergroepsdifferentiatie heeft te maken met het verschil tussen het oordeel over de eigen groep en andere groeperingen. Een verschil kan echter groter worden door de eigen groepering positiever te waarderen, een andere groepering negatiever of door beide opties tegelijkertijd. Onderzoek laat zien dat vooral het eerste van belang is (zie Brewer, 2001). Groepsidentificatie houdt vooral verband met het oordeel over de eigen groepering en veel minder met het oordeel over anderen. Een gevoel van verbondenheid en eenheid met de eigen groep leidt tot een vanzelfsprekende voorkeur voor die groep, maar dit hoeft niet samen te gaan met een afwijzen of afkeer van andere groepen. In dit artikel zal groepsidentificatie worden bekeken in relatie tot de gevoelsmatige evaluatie van verschillende etnische en religieuze groeperingen.

3. Onderzoek

3.1 Onderzoeksgroep

De gegevens zijn verzameld in vier onderzoeken die door ons zijn uitgevoerd in de jaren 2003 en 2004. Elk van die onderzoeken had specifieke sociaal-psychologische vraagstellingen, maar kende ook gemeenschappelijke onderdelen (zie Verkuyten, 2005). Er is steeds gebruikgemaakt van Nederlandstalige vragenlijsten en van contactpersonen binnen de Turkse gemeenschap. Er is dus niet sprake van een representatieve steekproef, maar wel van een relatief grote en diverse onderzoeksgroep.

In totaal gaat het om 548 respondenten die zelf aangeven dat ze een Turkse vader en moeder hebben.² De respondenten zijn woonachtig in verschillende steden in het westen, midden en het oosten van het land. In de totale onderzoeksgroep zijn 218 vrouwen (40%) en 330 mannen (60%). De leeftijd varieert tussen de 17 en 55 jaar, maar driekwart is 30 jaar of jonger. De gemiddelde leeftijd is 25,8 jaar ($SD = 7,8$). De leeftijdsverdeling tussen mannen en vrouwen verschilt niet significant van elkaar. Van de respondenten heeft 22 procent een Turks paspoort, 49 procent heeft een dubbele nationaliteit en 29 procent heeft een Nederlands paspoort. Vergeleken met de mannen is er bij de vrouwen een iets groter percentage dat een Nederlands paspoort heeft (25% en 36%). Mannen daarentegen hebben vaker een Turks paspoort dan vrouwen (24% tegen 17% bij de vrouwen). Dit verschil in nationaliteit is significant, $\chi^2 = 9,33$, $p < 0,01$. Er zijn geen systematische gegevens over andere achtergrondkenmerken beschikbaar, zoals opleidingsniveau, beroepsniveau en geboorteplaats.³

3.2 Metingen

In de vier onderzoeken zijn gedeeltelijk dezelfde vragen gesteld, terwijl sommige vragen in enkele onderzoeken zijn gebruikt. In alle vier zijn dezelfde vragen gesteld voor het meten van Turkse en Nederlandse identificatie. Verder zijn in drie van de vier onderzoeken dezelfde vragen gesteld over etnische groepsgevoelens en in één onderzoek over gevoelens ten aanzien van religieuze groepen. In twee onderzoeken zijn dezelfde uitspraken gebruikt om etnische discriminatie te meten en in één onderzoek is naar de waargenomen stabiliteit, legitimiteit en permeabiliteit van de groepsverhoudingen gevraagd. Bij de bespreking van de uitkomsten zal steeds worden vermeld op hoeveel respondenten de resultaten zijn gebaseerd. De vragen en uitspraken die zijn gebruikt zijn ontleend aan beproefde instrumenten die in verschillende onderzoeken hun bruikbaarheid hebben bewezen. Enkele referenties alsmede de formuleringen van de vragen en uitspraken staan in de Bijlage. Voor iedere schaal geldt dat de antwoorden hoog laden op één factor en de betrouwbaarheden (alfa) staan vermeld in de Bijlage.

4. Uitkomsten

4.1 Turkse en Nederlandse identificatie

De eerste vraag heeft betrekking op de mate van Turkse en Nederlandse identificatie en de samenhang tussen beide identificaties. Daarnaast wordt nagegaan in hoeverre beide identificaties verschillen naar sekse, leeftijd en nationaliteit.

De Turkse identificatie ($M = 5,09$, $SD = 1,48$) is gemiddeld duidelijk sterker dan de Nederlandse identificatie ($M = 3,74$, $SD = 1,65$) en paarsgewijze vergelijking laat zien dat dit verschil significant is, $t(547) = 12,85$, $p < 0,001$. Turkse identificatie ligt ook significant boven het neutrale schaal midden (4) van de zeven-puntsschaal, $t(547) = 17,37$, $p < 0,001$, terwijl de Nederlandse identificatie iets onder het schaal midden ligt, $t(547) = 3,70$, $p < 0,001$. Gemiddeld is er dus sprake van een sterke Turkse identificatie en een zwakke Nederlandse identificatie of lichte desidentificatie.

De metingen voor Turkse identificatie en voor Nederlandse identificatie zijn significant en negatief gecorreleerd ($r = -0,23$, $p < 0,001$). Een sterkere Turkse identificatie gaat dus samen met een zwakkere Nederlandse identificatie. Maar het verband is niet sterk. Beide metingen delen weinig variantie (zo'n 5%), wat erop wijst dat er niet sprake is van een ééndimensioneel verschijnsel waarbij het identificeren met de eigen Turkse groep onvermijdelijk samengaat met verminderde identificatie met Nederland en Nederlanders (of andersom). Een nadere aanwijzing hiervoor is te vinden in de combinatie van hoge (boven neutrale schaal midden) en lage (beneden schaal midden) Turkse en Nederlandse identificatie. Aangezien een kwart van de respondenten een neutrale Nederlandse identificatie aangeeft is hiervoor een driedeling gebruikt. De percentages staan in tabel 1.

Tabel 1: Verdeling in percentages van de respondenten over categorieën van Turkse en Nederlandse identificatie (N = 548)

		Nederlandse identificatie		
		Laag	Neutraal	Hoog
Turkse identificatie	Laag	8,4 (N=44)	11,1 (N =58)	6,1 (N =32)
	Hoog	32,8 (N = 172)	17,5 (N = 92)	24,2 (N =127)

We zien dat de hoge Turkse identificatie in combinatie met lage Nederlandse (des-)identificatie het hoogste percentage kent. Maar bij ongeveer een kwart van de respondenten is er sprake van een dubbele identificatie en als de groep met neutrale Nederlandse identificatie wordt meegeteld gaat het om meer dan 40 procent. Turkse identificatie sluit dus geenszins de mogelijkheid van Nederlandse identificatie uit. Verder is te zien dat ongeveer een kwart van de respondenten een lage Turkse identificatie aangeeft en dit gaat bij 17 procent van hen samen met een neutrale of hoge Nederlandse identificatie.

Met behulp van regressie-analyse kan de samenhang van sekse, leeftijd en nationaliteit met respectievelijk Turkse en Nederlandse identificatie worden bepaald. De uitkomsten staan in tabel 2.

Tabel 2: Regressie van Turkse en Nederlandse identificatie op sekse, leeftijd en nationaliteit (N = 548)

	Turkse identificatie		Nederlandse identificatie	
	Beta	Standaardfout	Beta	Standaardfout
Sekse (man)	0,20***	(0,14)	0,04	(0,18)
Leeftijd	0,06	(0,01)	0,03	(0,01)
Dubbele nationaliteit	0,10	(0,17)	0,20**	(0,21)
Nederlandse nationaliteit	-0,03	(0,19)	0,16*	(0,25)
R ²	0,05		0,03	
F-waarde	6,12***		3,49*	

* = p<0,05; ** = p<0,01; *** = p<0,001

Mannen blijken een sterkere Turkse identificatie te hebben dan vrouwen. Leeftijd en nationaliteit houden geen verband met Turkse identificatie. Een dubbele of Nederlandse nationaliteit gaat dus niet samen met een verminderde Turkse identificatie.

Er is geen sekse en ook geen leeftijdsverschil voor Nederlandse identificatie. Er is wel een samenhang met nationaliteit. Respondenten met een Turkse nationaliteit scoren significant lager voor Nederlandse identificatie ($M = 3,24$, $SD = 1,57$) dan degenen met een dubbele of Nederlandse nationaliteit (respectievelijk, $M = 3,90$, $SD = 1,67$ en $M = 3,84$, $SD = 1,62$). De

laatste twee groepen verschillen niet van elkaar. Vergeleken met een Nederlandse nationaliteit gaat een dubbele nationaliteit dus niet samen met een minder sterke Nederlandse identificatie.

4.2 Stabiliteit, legitimiteit en permeabiliteit

De tweede vraag betreft die naar de contextafhankelijkheid van de groepsidentificaties. In één van de vier onderzoeken ($N = 149$) zijn vragen gesteld naar de waargenomen stabiliteit en legitimiteit van de groepsverhoudingen en de mate van permeabiliteit van de groepsgrenzen. De gemiddelde scores (zeven-puntsschalen) laten zien dat bestaande groepsposities en statusverhoudingen als relatief stabiel of onveranderlijk worden beoordeeld ($M = 5,06$, $SD = 1,41$), maar ook als illegitiem ($M = 2,35$, $SD = 1,09$). Daarnaast worden de groepsgrenzen als weinig doorlaatbaar gezien ($M = 2,86$, $SD = 1,34$). Het wordt dus erg moeilijk geacht om van de Turkse naar de Nederlandse groep over te gaan.

Er zijn duidelijke samenhangen tussen de drie sociaalstructurele kenmerken. Stabiliteit hangt negatief samen met legitimiteit ($r = -0,42$, $p < 0,001$) en met permeabiliteit ($r = -0,56$, $p < 0,001$). Naarmate de groepsverhoudingen als stabiel worden gezien, worden ze ook als minder legitiem beoordeeld en de groepsgrenzen als minder doorlaatbaar. Legitimiteit van de groepsverhoudingen hangt sterk samen met permeabiliteit ($r = 0,40$, $p < 0,001$). Een systeem met meer doorlaatbare groepsgrenzen wordt als meer legitiem gezien.

De drie metingen hangen ook significant ($p_s < 0,001$) samen met de Turkse en de Nederlandse identificatie. Zoals verwacht, is de Turkse identificatie sterker naarmate de groepsverhoudingen als stabiel worden gezien ($r = 0,43$), terwijl legitimiteit en permeabiliteit samengaan met een minder sterke Turkse identificatie (respectievelijk, $r = -0,37$ en $r = -0,47$). Regressie-analyse met daarbij de controle voor het effect van sekse laat zien dat alle drie de sociaalstructurele kenmerken een significant onafhankelijk effect hebben op Turkse identificatie. De uitkomsten van deze analyse staan in de eerste kolom van tabel 3.

De correlaties tussen de drie kenmerken en de mate van Nederlandse identificatie zijn ook alle drie significant ($p_s < 0,001$) en tegengesteld aan die voor Turkse identificatie. Naarmate de groepsverhoudingen als stabiel worden gezien is de Nederlandse identificatie lager ($r = -0,36$), terwijl toenemende legitimiteit en permeabiliteit samengaan met een sterkere Nederlandse identificatie (respectievelijk, $r = 0,33$ en $r = 0,44$). Regressie-analyse met controle voor het effect van nationaliteit toont aan dat de mate waarin de groepsgrenzen als doorlaatbaar worden gezien het sterkste onafhankelijke effect heeft, gevolgd door legitimiteit (tabel 3). De waargenomen stabiliteit heeft geen onafhankelijk effect op Nederlandse identificatie.

De regressie-analyses laten verder zien dat zo'n 33 procent (Turkse identificatie) en 25 procent (Nederlandse identificatie) van de verschillen in groepsidentificatie worden verklaard door de drie kenmerken gezamenlijk.

Tabel 3: Regressie van Turkse en Nederlandse identificatie op waargenomen stabiliteit, legitimiteit en permeabiliteit ($N = 149$)

	Turkse identificatie		Nederlandse identificatie	
	Beta	Standaardfout	Beta	Standaardfout
Stabiliteit	0,19*	(0,07)	-0,14	(0,11)
Legitimiteit	-0,18*	(0,09)	0,17*	(0,13)
Permeabiliteit	-0,30***	(0,08)	0,31***	(0,12)
R ²	0,33		0,25	
F-waarde	9,63***		7,62***	

* = $p < 0,05$; *** = $p < 0,001$

4.3 Discriminatie en identificatie

In twee onderzoeken ($N = 322$) zijn vragen gesteld over waargenomen etnische discriminatie. In navolging van de literatuur over waargenomen discriminatie (zie Schmitt & Branscombe, 2002; Taylor e.a., 1993) is hierbij een onderscheid gemaakt tussen (1) de inschatting van de waarschijnlijkheid van discriminatie in concrete alledaagse situaties; (2) de mate van structurele discriminatie, ofwel discriminatie door de politie en overheid en op de arbeids- en woningmarkt; (3) de frequentie waarmee men zelf denkt gediscrimineerd te worden.

Voor alle drie de metingen ligt de waargenomen etnische discriminatie rond het schaal-midden wat overeenkomt met andere onderzoeken (vergelijk Phalet e.a., 2000; Dagevos, Gijsbers & Van Praag, 2003). Bij de inschatting van de waarschijnlijkheid van alledaagse discriminatie is een schaal gebruikt gaande van 0% (zeker *niet* discriminatie) tot 100% (zeker *wel* discriminatie), waarbij het schaal-midden van 50% aangeeft dat de kans even groot is dat het wel of niet om discriminatie gaat (zie Bijlage). De gemiddelde score is 58,73 ($SD = 25,76$) en ligt daarmee iets boven de 50. Ongeveer 25 procent van de respondenten heeft een gemiddelde score die lager of gelijk is aan 40, terwijl 48 procent een score heeft van 60 of hoger. Een kwart geeft aan vrij zeker te zijn dat het in de voorbeelden om discriminatie gaat (> 80).

De gemiddelde score voor structurele discriminatie is 3,27 ($SD = 0,83$) en ligt daarmee iets boven het schaal-midden. Volgens 32 procent van de respondenten is er geen sprake van structurele discriminatie, terwijl hiervan volgens 57 procent wel sprake is. De resterende 11 procent zit hier tussenin.

Voor ervaringen met persoonlijke discriminatie ($M = 2,97$, $SD = 1,08$) zegt 6 procent hier nooit mee te maken te hebben, 28 procent overkomt dit zelden, 40 procent antwoordt 'soms', 14 procent met 'regelmatig' en 12 procent zegt 'vaak' gediscrimineerd te worden.

De onderlinge correlaties tussen de drie metingen voor etnische discriminatie zijn positief maar niet al te sterk. Dit wijst erop dat er verschillende aspecten van waargenomen discriminatie worden gemeten. De correlatie tussen structurele en persoonlijke discriminatie is 0,35 ($p < 0,001$). De correlaties met de waarschijnlijkheid van alledaagse discriminatie zijn 0,13 ($p < 0,05$) en 0,15 ($p < 0,01$).

Zoals verwacht, hangen structurele en persoonlijke discriminatie significant ($p_s < 0.001$) en positief samen met Turkse identificatie (respectievelijk $r = 0,33$ en $r = 0,36$) en negatief met Nederlandse identificatie (respectievelijk, $r = -0,25$ en $r = -0,27$). De inschatting van de waarschijnlijkheid van alledaagse discriminatie houdt alleen licht negatief verband met Nederlandse identificatie ($r = -0,12$, $p < 0,05$). Regressie-analyse met daarbij de controle voor het effect van sekse laat zien dat structurele en persoonlijke discriminatie beide significant positief samenhangen met Turkse identificatie (zie tabel 4). Voor Nederlandse identificatie geeft een regressie-analyse met controle voor het effect van nationaliteit aan dat structurele en persoonlijke discriminatie een onafhankelijk negatief effect hebben.

De resultaten laten dus zien dat waargenomen discriminatie samengaat met een sterkere nadruk op de Turkse identiteit en een afstand nemen van Nederland en Nederlanders. Daarbij zijn niet alleen persoonlijke ervaringen van belang, maar ook het idee dat bestaat over de mate van etnische discriminatie door politie en overheid, en op de arbeids- en woningmarkt.

Tabel 4: Regressie van Turkse en Nederlandse identificatie op drie maten voor waargenomen etnische discriminatie (N = 322)

	<i>Turkse identificatie</i>		<i>Nederlandse identificatie</i>	
	Beta	Standaardfout	Beta	Standaardfout
<i>Discriminatie</i>				
Alledaags	0,02	(0,01)	-0,08	(0,01)
Structureel	0,20**	(0,13)	-0,14*	(0,11)
Persoonlijk	0,21***	(0,10)	-0,17**	(0,09)
R ²	0,20		0,09	
F-waarde	20,19***		10,20***	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$

4.4 Identificatie en gevoelens ten aanzien van etnische groepen

De derde vraag in dit artikel betreft de relatie tussen groepsidentificatie en intergroepsdifferentiatie. Vanuit de sociale-identiteitstheorie wordt groepsidentificatie als een van de belangrijkste factoren achter de differentiële evaluatie van groepen gezien. Dit betekent dat verwacht kan worden dat de eigen groep positiever zal worden beoordeeld dan andere groepen, zonder dat dit hoeft in te houden dat andere groepen negatief worden gezien of dat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende groepen. Een sterkere groepsidentificatie zal waarschijnlijk vooral samengaan met een positiever oordeel over de eigen groepering en veel minder met een negatiever oordeel over specifieke andere groepen.

In drie onderzoeken ($N = 456$) zijn gegevens verzameld over de gevoelens die Turkse respondenten hebben ten aanzien van verschillende etnische groepen. Die gevoelens zijn gemeten met de bekende 'gevoelsthermometer' vraag waarbij een score boven de 50 graden positieve of warme gevoelens betekent en een score beneden de 50 graden negatieve of koude gevoelens.

lens (zie Bijlage). In de drie onderzoeken is steeds in dezelfde volgorde gevraagd naar de gevoelens ten aanzien van Chinezen, Turken, Surinamers, Nederlanders, Marokkanen en Antillianen.

De resultaten in tabel 5 laten duidelijk zien dat de positiefste gevoelens bestaan ten aanzien van Turken. Meer dan 60 procent heeft een score van 90 of 100 graden en meer dan 92 procent scoort in het positieve gedeelte van de schaal. De gemiddelde score ten aanzien van de Nederlanders is duidelijk lager maar wel positief en significant boven het schaal midden, $t(456) = 5,97, p < 0,001$. Hierbij heeft zo'n 64 procent een score in het positieve deel van de schaal en 15 procent een score die op negatieve gevoelens duidt. De scores voor de Chinezen en Surinamers liggen rond het neutrale schaal midden, terwijl de gevoelens ten aanzien van Marokkanen en Antillianen duidelijk negatief zijn. Iets minder dan een kwart van de respondenten geeft aan zeer negatieve gevoelens te hebben (0-10) ten aanzien van deze beide groepen en iets meer dan de helft scoort in het negatieve deel van de schaal. Het verschil in groepsgevoelens is duidelijk significant $F(5, 460) = 358,93, p < 0,001$. Paarsgewijze vergelijkingen tonen aan dat alle groepsgevoelens significant van elkaar verschillen met uitzondering van de gevoelens ten aanzien van Marokkanen en Antillianen.

Tabel 5: *Gevoelsmatige houding ten aanzien van verschillende etnische groepen (rijpercentages, N=456)*

	Thermometer-Scores					M	SD
	0-10	20-40	50	60-80	90-100		
Turken	0,4	2,1	5,1	31,0	61,3	85,0	16,8
Nederlanders	5,3	10,0	20,2	55,8	8,8	61,3	21,6
Chinezen	5,4	26,1	23,2	39,4	6,0	53,0	21,9
Surinamers	9,6	25,5	23,5	37,5	3,8	49,8	22,5
Marokkanen	24,7	25,1	14,0	30,0	6,2	41,1	22,8
Antillianen	22,5	31,2	20,9	23,7	2,6	39,5	24,4

Turkse identificatie blijkt alleen significant en positief samen te hangen met de gevoelsmatige houding ten aanzien van Turken ($r = 0,51, p < 0,001$). Turkse identificatie vertoont geen significante samenhang ($r_s < 0,08$) met het oordeel over de andere groepen. Nederlandse identificatie daarentegen hangt negatief samen met de houding ten aanzien van Turken ($r = -0,17, p < 0,01$) en positief met die ten aanzien van Nederlanders ($r = 0,25, p < 0,01$). Maar ook hier is er geen samenhang met het oordeel over de andere minderheidsgroepen. Regressie-analyse laat zien dat Turkse en Nederlandse identificatie beide een onafhankelijk (positief en negatief) effect hebben op de gevoelsmatige houding ten aanzien van Turken.

4.5 Identificatie en gevoelens ten aanzien van religieuze groepen

In één onderzoek ($N = 216$) is met behulp van dezelfde 'gevoelsthermometer' de houding ten aanzien van verschillende religieuze groepen gemeten. De respondenten zijn gevraagd naar hun gevoelens ten aanzien van respectievelijk hindoeïsten, christenen, moslims, joden en 'mensen die niet gelovig zijn'.

In tabel 6 staan de verdelingen van de scores en de gemiddelden. De gevoelsmatige houding ten aanzien van moslims is erg positief met bijna tweederde van de respondenten die de hoogste score heeft. De gevoelens ten aanzien van christenen en hindoeïsten liggen rond het neutrale schaal midden, terwijl de gemiddelde gevoelens ten aanzien van ongelovigen en joden duidelijk negatief zijn. Meer dan eenderde van de respondenten geeft aan tegenover deze religieuze groepen zeer negatieve (0-10) gevoelens te hebben en rond de 50 procent scoort aan de negatieve kant van de schaal. Het verschil in gevoelens ten aanzien van de vijf groepen is duidelijk significant $F(4, 216) = 127,85$, $p < 0,000$ en paarsgewijze vergelijkingen tonen aan dat alle verschillen significant zijn behalve die tussen ongelovigen en joden.

Tabel 6: *Gevoelsmatige houding ten aanzien van verschillende religieuze groepen (rijpercentages, $N = 216$)*

	Thermometer-Scores					M	SD
	0-10	20-40	50	60-80	90-100		
moslims	3,7	2,8	7,4	22,9	63,4	83,2	24,3
christenen	11,2	12,6	30,6	35,1	10,6	54,3	26,1
hindoeïsten	16,7	18,0	31,1	26,4	7,9	47,3	27,6
ongelovigen	36,6	12,9	19,0	20,3	11,1	38,7	33,9
joden	39,8	14,4	18,5	16,2	11,1	36,3	33,8

Er is een licht positief verband tussen het gevoelsmatige oordeel over moslims en christenen ($r = 0,14$, $p < 0,05$), maar opvallender is het relatief sterke en negatieve verband tussen de gevoelens tegenover moslims en ongelovigen ($r = -0,43$, $p < 0,001$). Een positiever gevoel ten aanzien van moslims gaat samen met een negatiever gevoel ten aanzien van ongelovigen, maar niet ten aanzien van joden ($r = 0,06$, $p > 0,10$) of hindoeïsten ($r = 0,05$, $p > 0,10$).

De bijzondere positie van ongelovigen komt ook naar voren in de verbanden met Turkse identificatie. Sterkere Turkse identificatie gaat duidelijk samen met positievere gevoelens ten aanzien van moslims ($r = 0,66$, $p < 0,001$), maar ook met negatievere gevoelens ten aanzien van ongelovigen ($r = -0,35$, $p < 0,001$). Turkse identificatie is niet gerelateerd aan de gevoelens tegenover christenen, hindoeïsten en joden.

Nederlandse identificatie daarentegen hangt significant ($p < 0,01$) en positief (tussen 0,19 en 0,29) samen met de gevoelens ten aanzien van alle groepen behalve moslims. Voor deze religieuze groep is er een licht negatieve samenhang met Nederlandse identificatie ($r = -0,14$, $p <$

0,05). Regressie-analyse met Turkse en Nederlandse identificatie laat echter zien dat alleen Turkse identificatie een significant onafhankelijk effect heeft op de gevoelens ten aanzien van moslims. Regressie-analyse toont verder aan dat Turkse en Nederlandse identificatie beide wel een onafhankelijk (negatief en positief) effect hebben op de gevoelsmatige houding ten aanzien van ongelovigen.

5. Discussie

Vraagstukken van groepsidentificatie en inter-etnische verhoudingen zijn veelzijdig, omvattend en van groot belang voor de samenhang en leefbaarheid van de samenleving. Zodra mensen denken, voelen en doen vanuit hun groepsbindingen kunnen verwijdering en spanningen tussen groeperingen het gevolg zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er veel publieke aandacht is voor vragen betreffende groepsidentificaties onder etnische minderheden. In dit artikel is de aandacht uitgegaan naar Turkse Nederlanders en is getracht om op een drietal vragen een antwoord te geven.

Ten eerste is gekeken naar de mate van Turkse en Nederlandse identificatie. De resultaten laten zien dat zo'n driekwart van de respondenten zich sterk richt op en verbonden voelt met de Turkse groepering. Verder identificeert zich iets minder dan een derde met Nederland. Gevoelsmatig blijkt er voor velen een duidelijke afstand te zijn met de Nederlandse samenleving. Eén mogelijke verklaring is dat de sterke Turkse identificatie hiervoor verantwoordelijk is. Een gebrekkige oriëntatie op de Nederlandse samenleving zou de onvermijdelijke tegenhanger zijn van identificatie met de eigen groep. Maar dit blijkt in slechts beperkte mate het geval te zijn. Het negatieve verband tussen Turkse en Nederlandse identificatie is niet al te sterk en bij de meerderheid van de respondenten gaat een sterke Turkse identificatie niet samen met een afwijzen van Nederland. In overeenstemming met de sociale-identiteitstheorie (Tajfel & Turner, 1986) en met andere onderzoeken in Nederland (zie Verkuyten, 2005) en in andere landen (bijvoorbeeld Hutnik, 1991; Phinney, Horenczyk, Liebkind & Vedder, 2001) laten deze resultaten zien dat er geen onvermijdelijke tegenstelling is tussen beide identificaties. Een zogenaamde duale of gecombineerde identificatie is zeker mogelijk en kan juist positief uitwerken op een succesvolle inpassing in de Nederlandse samenleving (zie Vedder & Van de Vijver, 2003).

De tweede vraag in dit artikel is die naar de omstandigheden of factoren die beide groepsidentificaties beïnvloeden. Allereerst is gekeken naar sekse, leeftijd en nationaliteit. Sekse bleek alleen van invloed te zijn op Turkse identificatie: mannen hadden een hogere score dan vrouwen. Voor leeftijd werden geen verschillen gevonden en dit kan te maken hebben met het feit dat de meerderheid van de respondenten tussen de 20 en 30 jaar oud was. Onderzoek heeft echter laten zien dat er onder Turkse Nederlanders weinig generationele verandering bestaat in groepsidentificatie en in de houding tegenover autochtonen (Dagevos, e.a., 2003; Gijsbers & Dagevos, 2005). Nationaliteit bleek niet verband te houden met de identificatie met de Turkse groepering. Een dubbele of Nederlandse nationaliteit gaat dus niet samen met een vermin-

derde Turkse identificatie. Daarentegen was er wel een verband tussen nationaliteit en de gerichtheid op Nederland. Vergeleken met degenen met een Turks paspoort was de oriëntatie op Nederland sterker bij respondenten met een dubbele of Nederlandse nationaliteit. De Nederlandse identificatie verschilde echter niet tussen respondenten met een Nederlands paspoort of een dubbele nationaliteit. Turkse mensen met een dubbele nationaliteit voelen zich dus niet minder verbonden met Nederland dan degenen met een Nederlands paspoort.

Volgens de sociale-identiteitstheorie (Tajfel & Turner, 1986) zijn processen van groepsidentificatie afhankelijk van de wijze waarop maatschappelijke omstandigheden en met name status verschillen en groepsverhoudingen worden beoordeeld. De resultaten laten zien dat dit inderdaad het geval is en dat die omstandigheden een aanzienlijk deel van de verschillen in Turkse en Nederlandse identificatie verklaren. De Turkse respondenten blijken de bestaande verhoudingen tussen autochtonen en allochtonen als stabiel of onveranderlijk te zien en grotere stabiliteit gaat samen met meer nadruk op de Turkse identiteit. Ook worden de positie en statusverschillen als weinig legitiem ervaren en verminderde legitimiteit gaat evenzeer samen met sterkere Turkse identificatie. Verder wordt de groepsgrens tussen autochtonen en allochtonen als weinig doorlaatbaar beoordeeld zodat het voor allochtonen bijna onmogelijk is om als Nederlander te worden gezien. En naarmate de groepsgrens als meer gesloten wordt gezien is de Turkse identificatie sterker. Daarnaast blijken zowel persoonlijke ervaringen met etnische discriminatie als mede ideeën over het bestaan van structurele discriminatie gepaard te gaan met een sterker gevoel van verbondenheid met de Turkse groep. Dit resultaat stemt overeen met ander onderzoek in Nederland (bijvoorbeeld Vedder & Van de Vijver, 2003) en in andere landen (bijvoorbeeld Branscome, Schmitt & Harvey, 1999).

Stabiliteit, legitimiteit, permeabiliteit en discriminatie zijn dus belangrijke condities om te begrijpen waarom Turkse mensen zich meer of minder sterk oriënteren op de eigen groepering (zie ook Bettencourt e.a., 2001; Schmitt & Branscombe, 2002). Bovendien zijn het belangrijke condities voor de mate van Nederlandse identificatie. Het gevoel van verbondenheid met Nederland en Nederlanders blijkt groter te zijn naarmate de groepsverschillen als legitiemer worden gezien en de groepsgrenzen als meer doorlaatbaar, terwijl etnische discriminatie tot een sterkere afwijzing leidt. Waargenomen illegitimiteit van groepsverhoudingen, ondoordringbaarheid van groepsgrenzen en etnische discriminatie maken de banden met de eigen groepering dus hechter en de band met de omringende samenleving zwakker. Hierbij moet echter worden opgemerkt dat de gevonden verbanden ook gedeeltelijk in de andere richting kunnen gaan. Een sterke Turkse identificatie kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat groepsverhoudingen als minder legitiem worden gezien en situaties eerder als discriminerend (zie bijvoorbeeld Phinney, Madden & Santos, 1998).

Deze resultaten geven aan dat identificatieprocessen zich niet afspelen in een sociaal vacuüm. De wijze waarop minderheden zich opstellen in de samenleving en oriënteren op hun etnische groep hangt in belangrijke mate samen met de maatschappelijke omstandigheden en bestaande groepsverhoudingen. Die omstandigheden en verhoudingen zijn aan veranderingen onderhevig. Zo is de Turkse identificatie in de laatste tien jaar toegenomen (Dagevos e.a., 2003) en lijkt er sinds de opkomst van Fortuyn in 2001 onder zowel Turken als autochtonen

sprake van een versterkte oriëntatie op de eigen groepering (zie Verkuyten & Zaremba, 2005).⁴ Ideeën over onveranderbare groepsposities, onrechtvaardige verschillen, gesloten groepsgrenzen en gevoelens van bedreiging en afwijzing leiden tot verwijdering en terugtrekking in het eigen etnische bastion dat steeds meer verdedigd wordt. Daarentegen gaat een maatschappelijke context, die wordt gezien als meer legitiem en bestaande uit open groepsgrenzen, gepaard met een sterkere oriëntatie op de Nederlandse samenleving.

De derde vraag in dit artikel betreft de gevoelens die Turkse mensen hebben tegenover verschillende etnische en religieuze groeperingen. De resultaten laten het belang alsmede de beperking van groepsidentificatie zien voor deze gevoelens. Turkse identificatie houdt sterk positief verband met de gevoelsmatige houding ten aanzien van Turken en moslims. Deze resultaten sluiten aan bij de gedachte dat de primaire oriëntatie van mensen op de eigen groepering is (Brewer, 2001; Yzerbyt e.a., 2000). Deze groep vormt het oorspronkelijke referentiekader en hierin worden betekenis, houvast en steun gevonden. Datgene wat belangrijk en waardevol wordt geacht binnen de eigen groep vormt de interne standaard voor oordelen en gevoelens. De eigen etnische groepering met de specifieke religie, cultuur en traditie kan een belangrijk bindingskader vormen wat een gevoel van geborgenheid en verbondenheid met zich meebrengt. Het ligt dan ook voor de hand dat mensen gunstiger oordelen over hun eigen groepering naarmate ze zichzelf meer zien en definiëren in die groepstermen. Als het gevoel van verbondenheid en vereenzelviging sterker is, is ook de neiging sterker om de eigen groepering in positieve zin te onderscheiden van andere groeperingen (Tajfel & Turner, 1986).

Naarmate Turkse mensen zich sterker verbonden voelen met hun eigen groepering oordelen ze echter niet negatiever over buitenstaanders. De oriëntatie op en vereenzelviging met de eigen groep gaat niet samen met een gevoelsmatige afwijzing van andere religieuze en etnische groepen, inclusief Nederlanders. De klassieke ethnocentrische reactie komt in andere woorden nauwelijks voor en dit is ook geconstateerd onder Turkse adolescenten (Verkuyten, 1992). Wel was er een duidelijk negatief verband tussen Turkse identificatie en de gevoelens tegenover mensen die niet gelovig zijn. Dit duidt er op dat de Turkse identiteit in sterk religieuze zin wordt ingevuld en dat ongelovigen het voornaamste negatieve contrast vormen voor een positieve groepsidentiteit.⁵ Met een beroep op de koran worden ongelovigen (heidenen of kafirs) wel als het kwaad gezien waarvan men, op zijn minst, afstand moet houden. Eenderde van de respondenten had dan ook zeer negatieve gevoelens tegenover ongelovigen en ongeveer de helft was negatief.

Een sterkere Nederlandse identificatie kan een mogelijk tegengewicht vormen tegen deze negatieve houding ten aanzien van ongelovigen. Nederlandse identificatie blijkt niet alleen samen te gaan met meer positieve gevoelens ten aanzien van Nederlanders, maar ook ten aanzien van niet-islamitisch religieuze groeperingen en ongelovigen. Een sterkere gerichtheid op Nederland brengt in andere woorden een meer accepterende en positieve houding met zich mee tegenover Nederlanders, christenen, hindoestanen, joden en ongelovigen.

Een meerderheid van de respondenten had positieve gevoelens ten aanzien van Nederlanders, terwijl Chinezen, Surinamers, christenen en hindoestanen gemiddeld neutraal werden beoordeeld. Rond de 50 procent van de respondenten had evenwel duidelijk negatieve gevoe-

lens ten aanzien van Marokkanen, Antillianen, joden en ongelovigen en ongeveer een kwart tot meer dan eenderde was uitgesproken negatief. Afgezien van de houding tegenover ongelovigen, blijkt de negatieve houding tegenover de andere drie groeperingen niet voort te komen uit groepsidentificatieprocessen. Een overeenkomstige negatieve houding tegenover Marokkanen en Antillianen bestaat ook onder autochtonen (Verkuyten & Zaremba, 2005) en houdt waarschijnlijk verband met publieke discussies waarin de nadruk ligt op sociale problemen die sommige mensen uit beide groeperingen veroorzaken.⁶ De afwijzende houding tegenover joden spoort met het groeiend antisemitisme onder moslims, wat niet los staat van internationale ontwikkelingen zoals in het Midden-Oosten.

In dit artikel is de aandacht uitgegaan naar Turkse Nederlanders en het is van belang om vergelijkbare gegevens te verzamelen onder andere groeperingen, zoals Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders, maar ook autochtonen. Dergelijke gegevens zijn nodig om een meer omvattend beeld te krijgen van identificatieprocessen en intergroepsrelaties in Nederland. Daarnaast is het van belang om aandacht te hebben voor verschillen binnen etnische groeperingen. Daarbij gaat het niet alleen om bijvoorbeeld sociaal-economische posities en opleidingsniveaus, maar bijvoorbeeld ook om mogelijke verschillen tussen mensen van Turkse en Koerdische komaf (zie Verkuyten & Yildiz, 2006) of tussen soennieten, sjiieten en alevieten. De verschillen binnen etnische groeperingen kunnen aanzienlijk zijn en aandacht voor die verschillen voorkomt dat die groeperingen als homogene categorieën worden gezien en beoordeeld.

Noten

1. Maykel Verkuyten is werkzaam bij de Faculteit Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht. Hij is ook verbonden als onderzoeker aan het European Research Center on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER) aan dezelfde universiteit. Adres: Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht, Heidelberglaan 2, 3584 CS Utrecht. E-mail: M.Verkuyten@fss.uu.nl.
2. De respondenten is steeds gevraagd om met behulp van een lijst aan te geven wat de etnische achtergrond is van de vader en van de moeder. In de lijst waren verschillende groeperingen opgenomen zoals Turken, Marokkaans, Surinaams en autochtoon. Dit betekent bijvoorbeeld dat we geen systematisch onderscheid kunnen maken tussen Turken en Koerden. In één onderzoek is echter wel een onderscheid tussen deze twee groeperingen gemaakt. Er bleek tussen beide groeperingen geen verschil te zijn in etnische identificatie (zie Verkuyten & Yildiz, 2006).
3. Hierbij kan worden opgemerkt dat grootschalig onderzoek heeft laten zien dat demografische en sociaal-economische kenmerken niet of nauwelijks effect hebben op groepsidentificatie en op de houding die Turken hebben tegenover autochtonen (zie Dagevos, e.a. 2005).
4. In ons onderzoek zijn de 'thermometer-scores' ten aanzien van andere groeperingen ook duidelijk lager dan wat Phalet e.a. (2000) rapporteren.
5. Een duidelijke aanwijzing hiervoor is dat er in een van onze onderzoeken een sterke correlatie (0,77) was tussen Turkse en moslimidentificatie.
6. In twee van de vier onderzoeken zijn ook autochtonen respondenten ondervraagd. Zij hadden op de thermometer een gemiddelde score van 36,1 voor hun gevoelens tegenover Marokkanen en 42,0 tegenover Antillianen. Tegenover Turken was de gemiddelde score 47,3 wat er op wijst dat de houding van autochtonen tegenover Turken negatiever is dan andersom (zie ook Gijsbers & Dagevos, 2005).

Literatuur

- Ashmore, R.D., Deaux, K., & McLaughlin-Volpe, T. (2004). An organizing framework for collective identity: Articulation and significance of multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130, 80-114.
- Bettencourt, B.A., Dorr, N., Charlton, K., & Hume, D.L. (2001). Status differences and in-group bias: A meta-analytic examination of the effects of status stability, status legitimacy, and group permeability. *Psychological Bulletin*, 127, 520-542.
- Branscombe, N., Schmitt, M.T., & Harvey, R.D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African-Americans: Implications for group identification and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 135-149.
- Brewer, M.B. (2001). Ingroup identification and intergroup conflict: When does ingroup love becomes outgroup hate? In R. D. Ashmore, L. Jussim & D. Wilder (Eds.), *Social identity, intergroup conflict and conflict reduction* (pp. 17-41). New York: Oxford University Press.
- Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). Beyond "identity". *Theory and Society*, 29, 1-47.
- Cameron, J.E. (2004). A three-factor model of social identity. *Self and Identity*, 3, 239-262
- Dagevos, J., Gijsbers, M., & Van Praag, C. (Red.) (2003). *Rapportage minderheden 2003: Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Dijker, A.J.M. (1987). Emotional reactions to ethnic minorities. *European Journal of Social Psychology*, 17, 305-325.
- Esses, V.M., Haddock, G., & Zanna, M.P. (1993). Values, stereotypes and emotions as determinants of intergroup attitudes. In D.M. Mackie & D.L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition, and stereotyping*. New York: Academic Press.
- Foote, N.N. (1951). Identification as a basis for a theory of motivation. *American Sociological Review*, 26, 14-21.
- Gijsbers, M., & Dagevos, J. (2005). *Uit elkaars buurt: De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Hutnik, N. (1991). *Ethnic minority identity: A social psychological perspective*. Oxford: Clarendon.
- Johnson, D., Terry, D.J., & Louis, W.R. (2005). Perceptions of the intergroup structure and Anti-Asian prejudice among white Australians. *Group Processes and Intergroup Relations*, 8, 53-71.
- Luhtanen, R., & Crocker, R. (1992). A collective self-esteem scale: self-evaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Modood, T., Beishon, S., & Virdee, S. (1994). *Changing ethnic identities*. London: Policy Studies Institute.
- Mummendey, A., Klink, A., Mielke, R., Wenzel, A., & Blanz, M. (1999). Socio-structural characteristics of intergroup relations and identity management strategies: Results from a field study in East Germany. *European Journal of Social Psychology*, 29, 259-285.
- Phalet, K., Van Lotringen, C., & Entzinger, H. (2000). *Islam in de multiculturele samenleving: Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: Ercomer.

- Phinney, J.S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: A review of research. *Psychological Bulletin*, 108, 499-514.
- Phinney, J.S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57, 493-510.
- Phinney, J.S., Madden, T., & Santos, L.J. (1998). Psychological variables as predictors of perceived ethnic discrimination among minority and immigrant adolescents. *Journal of Applied Social Psychology*, 28, 937-953.
- Reicher, S. (2004). The context of social identity: Domination, resistance, and change. *Political Psychology*, 25, 921-945.
- Rubin, M., & Hewstone, M. (2004). Social identity, system justification, and social dominance: Commentary on Reicher, Jost et al., and Sidanius et al. *Political Psychology*, 25, 823-844.
- Schmitt, M.T., & Branscombe, N.R. (2002). The meaning and consequences of perceived discrimination in disadvantaged and privileged social groups. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology* (vol. 12, pp. 167-199). Chichester: Wiley.
- Stangor, C., Sullivan, L.A., & Ford, T.E. (1991). Affective and cognitive determinants of prejudice. *Social Cognition*, 9, 259-280.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Taylor, D.M., Wright, S.C. & Porter, L.E. (1994). Dimensions of perceived discrimination: The personal/group discrimination discrepancy. In M.P. Zanna & J.M. Olson (Eds.), *The psychology of prejudice: The Ontario Symposium*, vol. 7 (pp. 233-255). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Turner, J.C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. In N. Ellemers, R. Spears & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content*, (pp. 6-34). Oxford: Blackwell.
- Vedder, P., & Van de Vijver, F.J.R. (2003). De acculturatie en adaptatie van migrantenjongeren in Nederland: Een vergelijkende studie. *Migrantenstudies*, 19, 252-265.
- Verkuyten, M. (1992). Ethnic group preferences and the evaluation of ethnic identity among adolescents in the Netherlands. *Journal of Social Psychology*, 132, 741-750.
- Verkuyten, M. (1999). *Etnische identiteit: Theoretische en empirische benaderingen*. Amsterdam: Spinhuis.
- Verkuyten, M. (2005). *The social psychology of ethnic identity*. London: Psychology Press.
- Verkuyten, M., & Yildiz, A.A. (2006). The endorsement of minority rights: The role of group position, national context, and ideological beliefs. *Political Psychology* (geaccepteerd voor publicatie).
- Verkuyten, M., & Zaremba, K. (2005). Inter-ethnic relations in a changing political context. *Social Psychology Quarterly* (in druk).
- Yzerbyt, V., Castano, E., Leyens, J-P., & Paladino, M-P. (2000). The primacy of the ingroup: The interplay of entativity and identification. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European review of social psychology* (vol. 11, pp. 257-295). London: Wiley.

Bijlage: gebruikte meetinstrumenten

Groepsidentificatie

Bronnen: o.a. Ashmore, Deaux en McLaughlin-Volpe (2004), Cameron (2004), Luhtanen en Crocker (1992).

Turkse identificatie

Zeven-puntsschalen met de antwoordmogelijkheden die lopen van 'helemaal niet mee eens'

(1) over 'neutraal' (4) tot 'helemaal mee eens' (7)

- Mijn Turkse identiteit is een belangrijk deel van mezelf
- Ik identificeer mij sterk met de Turkse groep
- Ik voel me erg betrokken bij de Turkse groep
- Ik ben trots op mijn Turkse achtergrond
- Mijn Turkse achtergrond is erg belangrijk voor hoe ik mezelf zie en voel
- Ik voel me echt verbonden met de Turkse groep

Cronbachs alfa = 0,89

Nederlandse identificatie

- Ik voel mij een Nederlander
- Ik identificeer me met Nederlanders
- Ik voel mij verbonden met Nederland

Cronbachs alfa = 0,81

Waargenomen groepsverhoudingen

Bronnen: Johnson, Terry en Louis (2005), Mummendey, Klink, Mielke, Wenzel en Blanz (1999).

Zeven-puntsschalen

Stabiliteit

- Er zal de komende jaren niet veel veranderen in de relatie tussen autochtonen en allochtonen
- De maatschappelijke positie van allochtonen zal niet snel veranderen
- De verschillen in status tussen autochtonen en allochtonen zijn stabiel en hardnekkig

Cronbachs alfa = 0,81

Legitimiteit

- De verschillen in positie tussen autochtonen en allochtonen zijn best rechtvaardig
- De groepsverschillen in status en prestige zijn in grote lijnen rechtvaardig
- Het is rechtvaardig dat autochtonen meer te zeggen hebben dan allochtonen

Cronbachs alfa = 0,73

Permeabiliteit

- Hoe sterk allochtonen ook hun best doen, ze worden nooit echt geaccepteerd als Nederlander
- In principe is het voor een allochtoon *niet* moeilijk om als Nederlander te worden gezien
- Voor een allochtoon is het bijna onmogelijk om een Nederlander te zijn

Cronbachs alfa = 0,75

Discriminatie

Bron: Branscombe, Schmitt en Harvey (1999).

Waarschijnlijkheid van discriminatie

Instructie: “Bij de volgende vragen wordt steeds een situatie in *Nederland* beschreven. Het is de bedoeling dat u aangeeft hoe waarschijnlijk u het vindt dat er sprake is van discriminatie. Hierbij betekent 0% dat het zeker *niet* om discriminatie gaat, 100% dat het zeker *wel* om discriminatie gaat. Bij 50% is de kans even groot dat het wel of niet om discriminatie gaat.”

- Stel je voor dat een Turkse man naar een restaurant gaat. De ober lijkt alle andere gasten te bedienen maar hem niet. Hij is de laatste persoon naar wie hij toe komt.
- Stel je voor dat een Turkse jongen op een avond uitgaat. Bij een disco wordt hij niet binnengelaten, maar even later komen er andere mensen die wel naar binnen mogen
- Stel je voor dat een Turkse vrouw in de trein zit. Op het station wordt het heel erg druk in de trein, maar niemand gaat naast haar zitten
- Stel je voor dat een Turks meisje in een klas op school zit. De klas is heel erg druk en de leraar stuurt alleen haar de klas uit.

Cronbachs alfa = 0,78

Structurele discriminatie

(Vijf-puntsschalen. Van ‘nee, zeker niet waar’ tot ‘Ja, zeker waar’)

- Als er ergens iets verkeerd gebeurt, dan worden Turken altijd eerder gecontroleerd door de politie dan Nederlanders
- Als Turken iets nodig hebben van de overheid, dan moeten zij altijd langer wachten dan Nederlanders
- Als het met een bedrijf slecht gaat dan worden Turken eerder ontslagen dan Nederlanders
- Nederlanders krijgen eerder een woning die ze graag willen dan Turken

Cronbachs alfa = 0,74

Persoonlijke discriminatie

- Hoe vaak hebt u het gevoel dat u zelf gediscrimineerd wordt omdat u Turks bent?

Gevoelsthermometer

Bronnen: Dijker (1987), Esses, Haddock en Zanna (1993), Stangor, Sullivan en Ford (1991).

Instructie: Bij deze opdracht moet u de 'GEVOELSTHERMOMETER' gebruiken om aan te geven hoe u over verschillende groepen denkt. U mag iedere temperatuur tussen 0 en 100 graden gebruiken, maar u moet wel één getal kiezen. 100 graden betekent zeer warme of positieve gevoelens en 0 graden betekent zeer koude of negatieve gevoelens.

Elf-puntsschaal gaande van 0 graden tot 100 graden met steeds een afstand van 10 graden.